

Társadalmi és házassági mobilitás Dunabogdányban

A tanulmány témája a társadalmi mobilitás, ezen belül a házassági mobilitás elemzése egy vegyes lakosságú faluban, Dunabogdányban, empirikus terepmunka és a történeti források alkalmazásával. A társadalmi struktúra, a rétegződés és a rétegek közötti mobilitás nagy terjedelmű, több dimenziót átfogó kutatási terület a társadalomtudományokban. Ezek az elméletek és kutatások a házassági mobilitás tematikáját is érintik, hol részlegesen, felszínesen, hol kiterjedtebben, részletesebben. Konkrétan azonban a házassági mobilitást kevesen kutatják, vizsgálják. A cikk abból indul ki, hogy a házassági mobilitás a társadalmi mobilitás egészének figyelembevételével értelmezhető megfelelően, ugyanakkor egy-egy esettanulmány a házassági mobilitással kapcsolatban lehetőséget ad a társadalmi mobilitás, a társadalmi rétegződés jobb, mélyebb megismerésére is.

A tanulmány arra keres választ, hogy a házasság révén történő társadalmi mobilitást alapvetően mely tényezők határozzák meg, és a szakirodalomban említettekhez képest milyen új, eddig háttérben lévő tényezők hatnak rá. Ilyen „új” tényezőket találtam egy Pest megyei sváb faluban, Dunabogdányban a 2000–2003 során végzett kutatás során. Tanulmányom második részében tehát feltárom az etnikum, a vallás és a vagyoni helyzet együttes, összefonódott hatását a párválasztásra, a házasságra és a társadalmi mobilitásra. Mindezt három generációra vonatkoztatva vizsgálom.

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ezek a kutatási eredmények csak Dunabogdányra érvényesek, lehetetlen belőlük általánosítani. Más sváb településekével sem lehet igazán összehasonlítani őket az eltérő falu-, társadalomtörténet, társadalmi berendezkedés, a falu mindennapjait befolyásoló „többségi” társadalmi döntések, az ezek következtében ki- és átalakuló normák, tradíciók, mentalitás, érték-, érzelmvilág különbözősége miatt. Nem is törekedtem ezért általános eredményekre, sem arra, hogy eredményeimet más faluval összevegysem. Azért választottam Dunabogdányt, mert úgy gondoltam, hogy itt a párválasztást, a házasságot meghatározó tényezők – etnikum, felekezeti hovatartozás, vagyoni státus – jól megragadhatók.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy kutatásom során – mind az elméleti áttekinzésben, mind az empirikus részben – többnyire csak az első házasságokat vizsgáltam, az özvegyek, elváltak helyzetét pedig csak egy-két mondat erejéig érintem.

A fentiekből is kitűnik, hogy a téma több tudományterületet is érint. A tanulmány megírásához felhasználtam történelmi, társadalomtörténeti, antropológiai, néprajzi, szociológiai, pszichológiai fogalmakat, megközelítéseket.

Módszertanilag is többfajta technikát alkalmaztam az esettanulmány során, mélyinterjúkat vettem fel és elemeztem, dokumentumokat használtam fel, statisztikai adatokat vizsgáltam, másodelemzéseket végeztem, mobilitásvizsgálatokat és társadalomtör-

téneti kutatásokat tekintetem át, demográfiai adatokat néztem meg és iktattam be a tanulmányba.

A cikk felépítése, szerkezeti tagolása nem korcsoportonként, időbeli tengely mentén, hanem témakörök köré szerveződik. Az első részben a fontosabb szakirodalmi és kutatási eredményeket tekintem át. Ezt követően az elméleti részbe igyekszem beilleszteni a dunabogdányi empirikus kutatásomat, összevetve a három különböző generáció tapasztalatait, véleményét. Végezetül összefoglalom az eredményeket.

Alapfogalmak

Andorka Rudolf (1997) szerint a társadalmi mobilitással az egyén vagy a család társadalmi helyzete változik meg. Két alapvető típusa van: a *horizontális* és a *vertikális*. Horizontális mobilitásnak vagy áthelyeződésnek nevezzük egy személy vagy társadalmi dolog átmenetét az egyik társadalmi helyzetből egy másikba, ha az elmozdulás során nem történik szintváltás. Ilyen lehet egyének átkerülése egyik vallási csoportból a másikba vagy az egyik családból férjként vagy feleségként válás és újraházasodás következtében a másik családba, az egyik munkahelyről a hasonló foglalkozási státust képviselő másik munkahelyre.

Az áthelyeződés iránya szerint szintén két mobilitástípust különböztetünk meg: az emelkedő és a süllyedő, vagy felfelé és lefelé történő mozgást. Sorokin (1993) szerint a rétegződés természetének megfelelően leginkább a gazdasági, politikai és foglalkozási mobilitásnak vannak emelkedő és süllyedő áramlatai.

A mobilitás történhet természetesen egyénileg és csoportosan is. Emellett egyszerre több dimenzióban is tapasztalható bizonyos esetekben helyzetváltoztatás, illetve a horizontális és a vertikális mobilitás egyidejűleg is végbemehet az egyén vagy a csoport életében. Példa lehet erre a lakóhely-változtatás, ha az egyén egy hasonló státusú lakóhelyre költözik (horizontális mobilitás), de az ottani munkaerő-piaci viszonyok hatására magasabb foglalkozási státusba vagy magasabb jövedelmi kategóriába kerül (vertikális mobilitás). Ennek az ellenkezője is előfordulhat, vagyis az egyén ugyanazzal a végzettséggel magasabb beosztásba is kerülhet egy másik településen, de az adott település státusa, presztízse alacsonyabb lehet, mint az eredetié volt (például városból falura költözés).

Az egyik leggyakoribb terület a mobilitás vizsgálatán belül a különböző foglalkozások közötti változás, de a lakóhely, a jövedelem, az iskolai végzettség, az egyéni megbecsültség, a presztízsz stb. alapján is kutatják a mobilitást. Módszertani problémaként is megfogalmazódik, hogy milyen dimenziókat, szempontokat vegyünk alapul, ha az egyén vagy csoport áthelyeződését vizsgáljuk, hiszen egyidejűleg több hatás, körülmény is változhat.

Elméletileg létezhet olyan rétegződött társadalom, ahol nincs vertikális társadalmi mobilitás. Ez azt jelenti, hogy nincs emelkedés és süllyedés, tagjai között nincs cirkuláció, valamennyi egyén ahhoz a réteghez kötött, amelyben született, az egyik réteget a másiktól elválasztó falak áthatolhatatlanok, nincsenek olyan rések, amelyeken keresztül lehet hatolni, nincsenek olyan lépcsők, amelyek segítségével a különböző rétegekben lévők eljuthatnának az egyik emeletről a másikra. Az ilyen típusú rétegződést teljesen zártnak, merevnek, áthatolhatatlannak, nem mobilnak tekintjük. Ennek ellentéte, amikor a

vertikális mobilitás létezik, a rétegeket összekötő mobilitási csatornák áteresztőképessége maximális, megkönnyítik az egyik szintről a másikra való közlekedést. Ennélfogva, bár a társadalom épülete éppen úgy rétegződött, mint a nem mobil társadalomé, a különböző rétegekhez tartozók állandóan változnak, nem tartózkodnak hosszú ideig ugyanazon az emeleten, és tömegesen mozognak fel s alá. A társadalmi rétegződés e típusát nyílt-nak, képlékenynek, mobilnak tekintjük. Ez egy skála két hipotetikus végpontja, a valóságban ezek között a rétegződés középső vagy közbülső formái léteznek.

A vertikális mobilitás valamilyen mértékig minden társadalomban működik, az egyes rétegek közötti válaszfalakban vannak tehát olyan rések, lépcsők, csatornák, amelyek lehetővé teszik az egyének számára a rétegek közötti felfelé vagy lefelé mozgást. Sorokin (1998) szerint ezt a csatornafunkciót többféle társadalmi intézmény is betöltheti. Ilyen a hadsereg, az egyház, az iskola. A legfontosabb mobilitási csatornák között említi a családot, illetve a házasságot. Az említett intézmények valamilyen mértékben mindig is a mobilitás csatornáiként működtek, de bizonyos társadalmak bizonyos korszakaiban különösen fontos szerepet játszottak.

Feltétlenül meg kell különböztetni továbbá a *házassági* és a *házaspári* mobilitás fogalmát. Házaspári mobilitásról akkor beszélünk, ha mindkét félnek változik a társadalmi pozíciója, együtt változik a helyzetük. Például ha egy házaspár elköltözik a fővárosból egy kisebb városba vagy faluba, akkor ez ugyanolyan végzettség, foglalkozás mellett a foglalkozási hierarchiában felfelé mobilitást eredményezhet (leginkább az értelmiségiek körében), hiszen egy kisebb településen megbecsültebbek, rangosabbak lehetnek, ha nem is magasabb a jövedelmük, de „többet érő” lehet. A települési hierarchiában azonban egyértelműen lefelé irányuló mobilitást jelent egy ilyen költözés. Természetesen ennek az ellenkezője is megtörténhet, ez az adott település társadalmi összetételétől is függ.

Ha a házasságok egyikike a házasságkötése révén kerül más társadalmi helyzetbe, és a házassága által változik meg például az anyagi helyzete, a presztízse, a rangja a társadalomban vagy az adott közösségben, akkor beszélhetünk *házassági mobilitásról*. Ezen belül is látszik a megkülönböztethetőség a vertikális és a horizontális síkon: ha az egyén általános társadalmi státusa a házasságkötést követően megváltozik, vertikális házassági mobilitásról beszélünk; ha ellenben ugyanabban a foglalkozási, jövedelmi helyzetében marad, de új helyen lakik, vagy új, azonos státusú állásba kerül, horizontálisan változik meg a társadalmi helyzete. Más nézőpontból meghatározva a házassági mobilitást egyrészt úgy tekintjük, mint eszközt, csatornát, amelyen keresztül a házasságok egyikének megváltozik a társadalmi helyzete, vagyis itt a házasság bizonyos értelemben a szimbolikus tőkeszerzés eszköze (Bourdieu 1978). Ez a jelenség a dunabogdányi hagyományos sváb esküvőkön is megfigyelhető, ahol a vendégek száma, megjelenése, a vacsora gazdagsága, mennyisége, a nászajándékok, a fiatalok „összegyűjtött” pénze az adott család gazdagságát, presztízst, tekintélyét igazolja, az esküvő nemcsak a családnak, hanem a falunak is szól. Másrészt a házassági mobilitás révén a házaspárnak együtt is változhat a társadalomban elfoglalt helye, ez Sorokin (1993) csoportos mobilitási altípusának felel meg.

A vertikális és horizontális házassági mobilitást hadd illusztráljam egy-egy dunabogdányi példával. Az elsőben egy szegény, kőbányai sváb munkásférfi került, házasodott be egy módos, gazdálkodó sváb családba. Ezután nemcsak vagyonossá vált, hanem nagy tiszteletnek örvendett, tekintélye, szava lett a közösségben, a módos család rangjából, presztízsből tehát neki is jutott. Ez a társadalmi mozgás vertikális mobilitásnak tekint-

hető. Ha azonban a házaspár egyik tagja magyar származású, és a házassága révén „csupán” sváb közösségbe kerül, tehát etnikumváltásról van szó, akkor ez esetben horizontálisan változott az illető társadalmi helyzete. Mindkét irányú változás egyszerre is lehetséges, tehát hogy az egyén mind horizontálisan, mind vertikálisan mobilizálódik.

Egy házasság megkötésekor többfajta tőke is jelen van (gazdasági, kulturális, társadalmi tőke; Bourdieu 2000a), mely hat magára a párválasztásra és a házasság megkötésére. Ezt a későbbiekben is láthatjuk majd a házasságkötést befolyásoló tényezőknél. Dunabogdányi példaként említhetjük, hogy a második világháború előtt ebben a faluban „a vagyon vagyonhoz házasodott”. Vagyonos, módos család gyermeke csak módos családból származóval köthetett házasságot. Ez nem csupán a vagyon megtartása, illetve gyarapítása céljából volt irratlan törvény, hanem a módos gazda egyben a falu vezetői, előljárói köréhez is tartozott, vagyis az elithez. A vagyoni helyzet egy a három döntő tényező közül Dunabogdányban, amely együttesen, összefonódva határozza meg a párválasztást: az etnikum, a vallás és a vagyoni helyzet. Ezeket és ezeknek egymással, illetve a házasságkötéssel való kapcsolatát a dolgozat empirikus kutatási részében fejtem ki bővebben.

A házassági döntéseket, mintákat elemezve a kutatók olyan kérdésekre keresnek választ, mint: milyen mértékben „hajlamosak” a különböző származású, iskolázottságú, foglalkozási státusú potenciális férjek, feleségek arra, hogy hasonló társadalmi paraméterekkel rendelkező partnereket válasszanak; vajon változnak-e ezek a házassági minták az életútban; van-e valamilyen különbség a különböző történeti időszakok partnerszelekciós mechanizmusai között; eltérnek-e egymástól a férfiak és nők párválasztási preferenciái; miként befolyásolja a házassági piac összetétele a partnerszelekciós preferenciákat?

Felmerül a kérdés, hogy vajon milyen tényezők határozzák meg, hogy ki, mikor és kivel házasodik (Bukodi 2000; Cseh-Szombathy 1979). Az elméleteket négy csoportba sorolhatjuk aszerint, hogy a partnerválasztásokat mi határozza meg. Az első csoportba tartozók szerint a partnerválasztást az ideális házastársról alkotott elképzelés vezeti. A második és a harmadik csoportba sorolható elméletek az egyének szükségleteivel és alapvető jellegzetességeivel magyarázzák a párválasztási mintákat. Az egyik megközelítés a tulajdonságok azonosságában látja a házastárs megválasztásának okát, a másik a két fél közötti különbségeket tartja fontosnak ahhoz, hogy egy egymást jól kiegészítő pár szülessen. A negyedik csoportba azok az elméletek tartoznak, amelyek a párkapcsolatok belső fejlődésével, az egymáshoz csiszolódás folyamatával magyarázzák a házasságkötést.

A párválasztási, partnerszelekciós minták kutatása két keretbe illeszkedik. A szakirodalom szigorúan elválasztja egymástól a házassági hajlandóság és a házassági heterogámia, illetve homogámia (a hasonló, illetve a különböző társadalmi jellemzőkkel bírók közötti házasság) vizsgálatát. Az egyik megközelítés a párválasztást döntési sorozatként, folyamatként fogja fel, amelyben először a párkapcsolat-teremtésről születik döntés, amelyet azután a megfelelő partner kiválasztása követ. A párkapcsolat-teremtésre és időzítésére vonatkozó döntés elemzése az egyén gazdasági-társadalmi jellemzőinek, származásának, értékeinek, preferenciáinak és a házassági piac összetételének figyelembevételével történik. Ennek a döntési folyamatnak kétféle kimenetele lehetséges: nem házasodás, halasztás, illetve maga a partnerkapcsolat. Ezt követően azonban már csak azokra fókuszálnak a kutatások, akik a házasságkötés, illetve más együttélési forma ki-

alakítása mellett döntöttek. A partner kiválasztását szintén az egyéni jellemzők, a családi háttér, a preferenciák és a piac összetétele befolyásolja; tehát ezen változók mentén történhet a „ki, kivel házasodik” problémakör vizsgálata. A párválasztási mintákkal foglalkozó szakirodalom nagy része ebbe a kutatási keretbe illeszkedik.

A házasság mint mobilitás társadalomtípusonként nagyon eltérő elvek szerint valósul meg: a feudalizmusban inkább társadalmi reprodukciós csatorna, később elvileg lehet a mobilitás eszköze is, de a legtöbb esetben itt is ki lehet mutatni a társadalmi reprodukciós funkciót, csak ez már sokkal rejtettebb módon megy végbe (Bourdieu 2000b).

A partnerválasztási mechanizmusok vizsgálatakor három dimenzió figyelembevételre szükséges (Bukodi 2002). Az első azokra a preferenciákra, elvárásokra vonatkozik, amelyeket a házastársat kereső személy megfogalmaz potenciális partnerével kapcsolatban. A második dimenzió az úgynevezett „harmadik fél” hatása, amely annak a társadalmi csoportnak a viselkedését befolyásoló szerepét takarja, amelybe a házasulandó egyén tartozik. A harmadik vizsgálati dimenzió pedig a házassági piac, ahol a hajadon nők és a nőtlen férfiak, illetve az elváltak és az özvegyek partnerüket keresik.

A preferenciák dimenziójában a házasodni vágyó férfiak és nők egyrészt „bemutadják” saját erőforrásaikat, amelyek alapján vonzóvá válhatnak mint potenciális partnerek; másrészt értékelik az ellenkező neműek különböző tulajdonságait, amelyek alapján kiválasztják jövődöbéljüket. A bemutatandó és értékelendő tulajdonságok sokfélék lehetnek, a társadalmi rétegződéssel foglalkozó szociológia azonban elsősorban a különböző gazdasági, kulturális erőforrásokra – származás, iskolai végzettség, foglalkozási státus, anyagi helyzet – koncentrál.

A második dimenzió a „harmadik fél” hatása. „Harmadik félként” nagyon különböző nagyságú és szorosságú csoportok funkcionálhatnak; idetartoznak az etnikai közösségek, a vallási felekezetek éppúgy, mint maga a szülői család. Az esetek nagy részében a gyermekek valamiféle csoportazonosság keretében nőnek fel. A csoportidentifikáció egyrészt a közös történelem, a közös értékek, a „közös sors” vállalásában ölthet testet, másrészt jelentheti a másság, az elkülönülés érzését, vállalását. Minél erősebbek az ilyen típusú érzelmek, beállítódások, minél inkább internalizálódtak a közösség tagjaiban a csoporthoz tartozást kifejező normák, annál valószínűbb a házassági homogámia, illetve a kifelé házasodás elkerülése. A közösséghez tartozásnak „belterjes” házasodással történő megerősítése különösen jellemző az etnikai csoportoknál, de nyilvánvalóan jelen van a különböző vallási közösségekben és társadalmi osztályokban, rétegekben is. Példaként említem meg, hogy Bogdányban íratlan szabály volt a kitelepítés előtt, hogy sváb „őslakos” csak svábbal, katolikussal és azonos vagyoni helyzetűvel köthetett házasságot.

A különböző társadalmi csoportok tagjai közötti házasságot – hasonlóan a nemzedékek közötti mobilitási mintákhoz – a rétegződéssel foglalkozó kutatók a társadalom nyitottsága, illetve zártsága egyik indikátorának tartják, vagyis a házassági minták vizsgálata a rétegződési folyamatok integráns részét alkotja (Bukodi 2000). A szakirodalom arra keresi a választ, hogy vajon hogyan formálódnak, alakulnak a különböző csoportok közötti határok, milyenek a mobilitási esélyek, a társadalmi helyzet megváltozásának lehetőségei, ezeknek a lehetőségeknek a széleskörűsége? Vajon a különböző származású, különböző rétegekhez, a különböző etnikumokhoz, vallásokhoz, iskolai végzettségűekhez stb. tartozó egyének közötti házasság mennyire gyakori? Ha a felek réteghelyzete nem okoz problémát, konfliktust a párválasztásban, a házasságkötésben, ha átjárhatók

a különböző rétegek, akkor nyitott társadalomról beszélünk. Ha azonban a származás, iskolai végzettség, házassági minta befolyásolja vagy esetleg determinálja, hogy ki kivel házasodhat, akkor ez az adott társadalom zártságára utal.

Dunabogdány

A tanulmány e részében a Dunabogdányban végzett empirikus kutatásomat összegyzem, amely az előzőekben kifejtett házassági mobilitással kapcsolatos elméleti megközelítéseket támasztja alá, illetve egészíti ki. Külön hangsúllyal szerepel itt a vallás és az etnikum szoros összefonódása, amely a szakirodalomban kisebb nyomatókat kap, azonban Dunabogdányban az embereket összekötő vagy elválasztó egyik legfontosabb kapcsoló. Próbálok azokat a tényezőket feltárni, amelyek erősen befolyásolták a párválasztást és a házasságkötést, és megnézni, ezek hogyan hatnak manapság.

Meghatározások, kutatási hipotézisek

Elsőként azt a három nemzedéket definiálok, melyeket kutatásomban vizsgáltam. Korcsoportonként öt-öt személy visszaemlékezéseit rögzítettem. A három korcsoport a következő:

1. Az 1920–1933 között születettek, azaz most 71–84 éves lakók, akik a kitelepítést (1947) már felnőttként vagy 14 éven felüli gyermekként élték meg, és ez az egyik legfontosabb generációs alapélményük.
2. Az 1934–1953 között születettek, ma 51–70 évesek, akik a kitelepítéskor 13 év alattiak voltak, vagy még meg sem születtek. Itt az alapélményt a közösség zártságának második világháború utáni folyamatos oldódása és a megnövekedett mobilitási lehetőségek jelentik.
3. Az 1954–1973 között születettek, a ma 31–50 évesek. Az ő esetükben a fő kérdés az volt, hogy a folyamatos társadalmi változások (például iskoláztatásuk magasabb foka, a magyar mint anyanyelv elsajátítása, ingázás, helyi vállalkozási lehetőségek növekedése stb.) hogyan hatnak életükre, választásaikra.

A csoportok kialakításának szempontjait több tényező indokolta. Mindenképpen szükségesnek tartottam, hogy átfogjak egy emberöltőnyi időt, a gyermekkor kivételével. Mivel a vizsgálat témája a házassági mobilitás, a kezdetektől, a párválasztástól az öregkorig szerettem volna meghallgatni az érintetteket, hogy vajon az idő előrehaladtával miként változnak a szokások egy erősen zárt közösség, egy kicsiny falu esetében. Ha kevésbé, ezt hogyan érik el, és milyen következményei vannak; ha igen, milyen társadalmi változások kelljenek hozzá? Hogyan hat egymásra az egyén és a közösség, milyen közöttük a kapcsolat, mikor, melyik a meghatározóbb?

A másik fontos igazodási pont az évszámok kiválasztásában a falut megrázó és teljes mértékben megváltoztató, átalakító történelmi esemény, az 1947-es sváb kitelepítés, illetve a falu „idegenekkel”, „telepesekkel” való betelepítése. Ez az esemény döntő fordulatot jelentett a falu életében, és döntően hatott a közösségi viszonyokra is. A ki- és betelepítés azonban nehezíti is a kutatást, hiszen egyedi, radikális változást okozott a

falú társadalmi életében. Például a házassági piac, vagyis az eladósorba került fiúk és lányok aránya életkorban, etnikai összetételben, vallásban stb. másként alakult volna, ha nincs a ki- és betelepítés, ez pedig, ha lassan is, de gyökeresen megváltoztatta a párválasztási, házassági értékrendet, szokásokat. Ilyen erőteljes hatás ritkán fordul elő.

Hipotézisek

A falú empirikus vizsgálata azzal kezdődött, hogy három hipotézist fogalmaztam meg, melyeket kutatásom során igyekeztem igazolni vagy cáfolni. Feltételeztem, hogy:

1. az első nemzedék házassági szokásait alapvetően a közösségi normák, a tradíciók erősen szabályozták, meghatározták a falú és az egyes rétegek zártsága miatt;
2. bizonyos társadalmi változások hatására (például politikai intézkedések, a továbbtanulás széles körű elterjedése, a közlekedés fejlődése, így a munkahelyek választékának bővülése, az ingázás lehetősége) a párválasztási, házassági szokások, íratlan szabályok megváltoztak a falú zártságának csökkenése miatt;
3. mindezek következtében napjainkhoz közeledve a párválasztás szabadabb, önállóbb, függetlenebb.

Mielőtt ismertetem az eredményeket, meghatározom a kutatásban használt „sváb” és „magyar” terminusok jelentését.

Ki sváb?

Dunabogdányban az számít svábnak, aki annak vallja magát, illetve akit a sváb lakosság annak tart. Ez a kétfajta besorolás persze nem mindig esik egybe. Vannak, akik nem svábnak, hanem magyarnak vallják magukat, de a falúközösség mégis svábként tartja őket számon. Ez leginkább a második és a harmadik generációban van jelen: „Találkoztam olyan második generációs asszonnyal, akinek az anyja magyar volt, mégis egyértelműen svábnak tartotta magát, és olyannal is, akinek minden felmenője sváb, mégis magyarnak vallotta magát.” (Bindorffer 2001.) Ennek az ellenkezője is előfordul azonban: ha „idegen” jön a faluba, ha itt él, ha felveszi a sváb szokásokat, akkor sem tartják svábnak, hiszen származását tekintve nem bogdányi sváb.

Az etnikai besorolás nehézsége a vegyes házasságokból származó utódok esetében tapasztalható. Ha ilyen személy szóba kerül, mindig megjegyzik, hogy az illető magyar is. Az egyes személyek eredete, illetve pontosabban ennek számontartása mindig jó kiindulópont az etnikai kategorizálás során. Egy-egy név magyarosítása esetén soha nem mulasztották el hozzátenni az eredeti német családnevet.

Mindebből látszik, hogy a származás alapvető az identitás kialakításában, de önmagában nem meghatározó, hiszen az identitás egyben vállalás kérdése is, mely helyzetként változhat. A kutatás során ezért azt a személyt és akkor nevezem svábnak, aki és amikor annak tartja magát. Ha a sváb lakosság véleménye eltér ettől, akkor azzal külön foglalkozom.

Ebben a felfogásban tehát az, hogy egy személy mikor minek vallja magát, alapvető-

en helyzetfüggő. A mindennapokban a sváb mint önelnevezés csak az első és a második generáció egy része számára jelöli ki egyértelműen a tradicionális sváb elnevezést ön-meghatározási, önbesorolási kategóriának. Számukra ez jelenti az anyanyelvet, a múltat, a folytonosságot, az otthont. A magukat már magyarnak valló fiatalabbak számára (harmadik generációsok) a sváb szó elsősorban szüleiket, nagyszüleiket, szülőfalujukat jelenti. A sváb név inkább intimitást sugall, a hazát; a magyar név ezzel együtt a hivatalság világát is hordozza.

Az idősebb svábok egymás között svábul beszélgetnek az utcán is, de ha idegen megy el mellettük, átváltak magyarrá, és tekintetük követi a járókelőt; amint az illető hallótávolságon kívülre kerül, folytatják a sváb nyelvű beszélgetést. Ezt igazolja Bindorffer Györgyi (2001) kutatása is, melynek során kimutatta, hogy az első generációba tartozók többsége sehol nem mondaná meg, hogy ő sváb, mert a háborút követő megtorlások még mindig élénken élnek az emlékezetükben. A második generáció általában megfontolja, hogy kinek, mikor, hol mondja, „vallja be” sváb voltát, de ha megkérdeznék tőle, nem titkolná el. Ezt *szituatív névhasználatnak* tekinthetjük. Ők már magabiztosabbak, tehát védettebbnek érzik magukat az ebből származó esetleges következményekkel szemben, mint az első generációhoz tartozók. A harmadik generáció sem titkolná el etnikai hovatartozását, de kérdés nélkül ők sem mondanák meg. Persze voltak a válaszolók között olyanok is, akiknek ez a kérdés önmagában érdektelen, mivel számukra nincs semmilyen jelentősége sem a származásnak.

A bogdányiak ilyen jellegű viselkedése ráadásul más a falun belül és kívül. Falun kívül magyarnak vallják magukat, senki nem tiltakozik, ha „lemagyarozzák”, viszont a falun belül mindenkinek megvan az etnikai, származási helye, és ezt hangoztatják is. Ezt a „magyar is meg sváb is” jelenséget *kettős identitásnak* hívjuk. Egyfelől ősük földjének, valódi szülőföldjüknek tekintik Magyarországot, másfelől gyökereikben, nyelvükben, kultúrájukban másnak, németeknek gondolják magukat: a németekre jellemző munkaközpontú életet élnek, ápolják hagyományaikat, takarékoskodnak, szinte a végsőig kizsákmányolják magukat, mindenáron gyarapodni akarnak. Számukra Magyarország politikai keret, ezen belül azonban az adott régió német közössége jelenti a szülőföldet, hazát.

Ezek után megfogalmazom, a fenténél rövidebben és egyszerűbben, hogy ki magyar: az, aki annak vallja magát.

Történelem és mobilitás

Bogdán első okleveles említése 1285-ből származik Bogun néven, mely királyi tulajdon. A 14. században már Bogdanryw néven említik, majd 1559-ben a törökök elfoglalják. Ekkor 36 adóköteles ház áll a faluban, s a lakosok református hitűek. 1695-ben a Zichy család birtokába kerül, a hódoltság végére azonban lélekszáma jelentősen megcsappan, 1720–1721-ben mindössze 16 magyar és három szlovák család lakja.

A katolikus anyakönyvek szerint a dunabogdányi svábok írott történelme 1724-ben kezdődik, vagyis egyházi anyakönyvezés 1724-től működik a faluban, és már 1727-ben megkötött az első vegyes házasság. A falu első katolikus vallású sváb parasztjai Németországból érkeztek 1723-ban, mintegy háromszáz fő telepedett le Zichy István gróf birtokán.

Ez az időszak volt a betelepítések első hulláma. Az érkező sváb parasztnak a török hódoltság alatt elpusztult földművelést kellett újjáéleszteni. Kedvezményül három-hat évi adómentességet, letelepedési kölcsönt, Szent Mihály-naptól karácsonyig bormérést és külön sváb bírót kaptak. Ekkor körülbelül száz magyar református lakta a falut. A svábok a le- és betelepülés után azonnal elkezdték bővíteni a katolikus templomot, a falu plébánosa ugyanakkor betiltatta a református istentiszteletet, s a reformátusok csak 1790-ben kaptak engedélyt imaház építésére.

A betelepülés második hulláma 1767-ben érkezett, a nyelvi dialektusból arra következtethetünk – a beszélt dialektus a dunai bajor és a rajnai frank nyelvjárás egyesüléséből alakult ki –, hogy a második csoport Bajorországból érkezett. Ez a hullám jelentős létszámemelkedést okozott a faluban, amit még növelt a harmadik hullám, amikor a már itt lévők rokonai, ismerősei jöttek kisebb létszámban. Mária Terézia rendeleteinek hatására a 18. században állami telepítések is közrejátszottak a lélekszám növekedésében. A betelepültek többsége családosul, két-három-négy gyermekkel, kevés vagyonnal, földművesként érkezett.

Az 1830-as években nagy kolerajárványok pusztítottak, majd 1838-ban a nagy dunai árvíz súlyosbította a helyzetet, és nehezítette az életet, s a falu vízparti házainak jelentős részét elmosta. A 19. század során több tűzvész és árvíz, valamint járvány is pusztított a faluban. Ezek a természeti csapások mindinkább erőssé tették a kapcsolatokat a két népcsoport, a magyarok és a svábok között. Így aztán szinte logikus volt, hogy az 1848-as szabadságharcban éppen tanítójuk vezetésével vettek részt a dunabogdányi svábok is. Az 1903-ban felépített állami iskola szükséges voltát a falu világi önkormányzata azzal indokolta, hogy a magyar nyelvű oktatás elősegíti a német nemzetiség magyarrá válását. A svábok lojalitását jelzi az 1896-os millenniumi emlékmű felállítás is.

1850-ben még mindig csak 2300-an éltek Dunabogdányban, és a lélekszám csak 1930-ra kétszereződött meg. Ekkor a 3095 lakosból kétharmad sváb, egyharmad pedig magyar nemzetiségű. Az 1941-ben tartott összeíráskor 2931 főből 2313 (78,3 százalék) vallotta anyanyelvének a németet, de az összlakosság 88,5 százaléka válaszolta, hogy tud magyarul. A faluban a svábok kétharmados és a magyarok egyharmados etnikai aránya gyakorlatilag a mai napig megmaradt. Úgy is mondhatjuk, hogy többségben van a kisebbség.

A második világháború a falubeliek számára nem volt olyan erőteljes hatású, olyan megrázó és sokkoló, mint a későbbi kitelepítés: egy történelmi folyamat elemeként élték át, nem pedig törésként. Általában csak úgy nyilatkoztak róla, hogy mint minden háborúban, a férfiak a fronton voltak, a falun átvonuló orosz csapatok mindent elvittek, fosztogattak, és nőket erőszakoltak meg (akik, ha tudtak, végig bujkáltak a pincékben, padlásokon, és éjszaka közlekedtek a házak között). Mindenki próbálta túlélni, élelmet szerezni, de konkrétumokra nem emlékeztek, hogy ezt az időszakot hogyan véselték át. Az oroszok egy telet töltöttek a faluban, utánuk „már csak” az ennivaló előteremtésével kellett foglalkozni, hiszen munka, kereset nem volt, tüzelőt az erdőről hoztak, a ruházódást mindenki maga megoldotta (minden családban tudtak varrni), sebesültek nem voltak. Feltételezhető azonban, hogy a második világháború egyéb élményeinek emlékét a kitelepítés sokkja elhomályosította.

A kitelepítés

1945-ig a falubeli svábok és magyarok együttélése – saját véleményük szerint – probléma- és konfliktusmentes volt. Egyfajta közös történelmi sors tartotta össze őket, míg nem elkezdődött a számukra negatív politikai döntések végrehajtása (Bonifert 1997; Hovanyecz 2002b; Bellér 1981). Ez az értékelés természetesen szintén a kitelepítést központi eseményként számon tartó történeten belül értelmezhető csak.

Az 1930-as években, még Hitler hatalomra kerülése előtt, kibontakozott a kisebbségi német nacionalista radikalizmus, amely elutasította a tömeges névmagyarosításokat, és az asszimilációval szemben a disszimilációt szorgalmazta. 1940-ben megszervezték a Volksbundot, amely tehát a német kisebbség védelmét szolgálta. A bogdányiak a volksbundista múltat inkább elhallgatják, mintha szégyellnék, és felelősnek érzéik magukat azért, ami utána történt. Egyes interjúalanyaim szerint a falu háromnegyede „bundista” volt, de ezt nyíltan sosem állították, mindig a másiról mondták el ugyanezt.

A háború után a Volksbund-tagokat tették felelőssé a háborúért, bűnbakként kezelték őket, áldozatokká váltak. Bűnhődniük kellett vagyonekobjással, internálással, munkaszolgálat, kitelepítéssel, a magyar állampolgárság elvesztésével. Mindezt igazságtalannak és érthetetlennek tartották, hiszen ők jó állampolgárok voltak, szorgalmasan, hatékonyan dolgoztak, amióta csak itt élnek. És mégis, Dunabogdányban nincs olyan sváb család, ahonnan ne vittek volna el valakit. A falu lakosságának egyharmadát telepítették ki.

A dunabogdányi megtorlás az internálásokkal már 1945 tavaszán kezdődött. Egy első generációs asszony így idézi ezt fel (Bindorffer 2001): „[...] amikor egy vasárnap hajnalban a rendőrök körülvették a falut meg a templomot, kihajtották az embereket, és ahogy voltak, úgy elhajtották őket. Haza se mehettek, semmi. Nem kérdezték, ki kicsoda, ugye a katolikus templomba csak svábok jártak.” Az internáltak nem értesíthették családtagjaikat, a faluban sokáig senki nem tudta, hol vannak. Később kiderült, hogy Szentendrére, Albertfalvára, Gödöllőre, Kistarcsára és Nagykátára vitték őket. Semmit nem vihetek magukkal; amiben voltak, abban mentek. Akiket nem vittek el, azokat kitették a házukból, ahonnan semmit nem vihettek el, és helyükre betelepítettek kerültek.

Bár Dunabogdányban a kitelepítésre csak 1947-ben került sor, a történelmi dokumentumok szerint a helyi hivatal ezzel már 1945-ben számolt. 1945. december végén született a 12 330/1945. számú kormányrendelet a hazai németység kitelepítésére, amelyet a történészek szerint egyrészt kollektív büntetésnek szántak a nácik ellen, másrészt ily módon szándékoztak helyet biztosítani a Szlovákiából áttelepítendő magyarok részére (Zielbauer 1987; Füzes 1987). Konkrét rendeletek és határozatok fogalmazódtak meg arról, hogy kit lehet, és kit nem lehet kitelepíteni, de ez a valóságban nem érvényesült. Sőt, országszerte jogszabály-ellenesen, önkényesen, brutálisan ment végbe a kitelepítés. Eredetileg 300–500 ezer magyarországi német kitelepítéséről volt szó, de végül ennél kevesebbnek kellett távoznia.

Dunabogdányban egy lista függött a községháza kapuján a kitelepítettek nevével. Ezen mindenki rajta volt, kortól, nemtől, Volksbund-tagságtól függetlenül, aki vagyonosnak számított, és akit vélhetően nem szívelt az összeíró.

A kitelepítéssel egyidejűleg folytak az itt maradók összeköltöztetései, és megjelentek a szlovákiai betelepítettek is. Ők kedvük szerint választhattak a házak közül, akár lakott

benne valaki, akár nem, a helyi illetékesnél – aki a lakáskiutalásokkal foglalkozott – beadták igényüket, és rendszerint megkapták az általuk kiszemelt házat. A bent lakók vagy elköltöztek a sajátjukból, vagy összeköltöztették őket más svábokkal, vagy ha szerencsésük volt, a saját gazdasági épületükben meghúzhatták magukat, és dolgozhattak saját földjeiken, saját termésüket átadva a betelepítetteknek, a „telepeseknek”. A faluban csak az „óslakos” magyarok maradtak és a kőbányász svábok, illetve azok a svábok (jómódúak is), akik az 1941-es népszámláláskor magyar nemzetiségűnek, magyar anyanyelvűnek vallották magukat, és nevüket is magyarosították.

A kitelepítési listán szereplő állapotos nők három hónap haladékot kaptak, és ezzel ők „megúszták”, hiszen három hónap múlva már leállt az akció. A kőbányász svábok népgazdasági érdekből maradhattak, mert kellett a munkaerejük. Dunabogdányból körülbelül 800-900 főnek kellett elhagynia otthonát. Ennél több személynek a kitelepítéséről volt eredetileg szó, de az akció közben leállították.

A kitelepítés meghatározta és mind a mai napig meghatározza az emberek egymáshoz való viszonyát és az identitását. Az eddig csak vallási – katolikus-református – konfliktusok, ellentétek ezután rendkívül erős mértékben jelentek meg a magyarok és a svábok közötti kapcsolatokban. A közös sors élménye, a sorsközösség még jobban erősítette a svábok kohézióját, kisebbségi, etnikai, nemzetiségi identitását. Ez a párválasztásban, házasságkötésben is jól nyomon követhető.

Érdekes azonban, hogy a svábok a hallgatás, elhallgatás helyett ennek a meghatározó eseménynek a kibeszélését választották. Soha nem tagadják és nem akarják elfelejteni, hogy üldözöttek voltak, hogy mennyit szenvedtek. A kitelepítés generációs alapélménynek tekinthető, vagyis olyan élményről, történelmi eseményről van szó, amely az adott generáció, nemzedék viselkedését, gondolkodását, érzélemlátását, társas kapcsolatait, életmódját befolyásolja. Ugyanakkor még a harmadik generációsoknál is előfordult, hogy a félelem annyira élt bennük, hogy interjúim során a magnót nem használhattam, hiszen később – szerintük – esetleg bizonyíték lehet, és újabb megtorlás következhet. Főleg az első és a második generációsoknál gyakoriak voltak az elbeszélés közbeni sírva fakadások és hangelszólások, nagy sóhajok és mély csöndek, de igyekeztek mindent elmondani, amit csak tudnak, akiről csak tudnak valamit. Egymás között is mind a mai napig részletesen emlegetik a történéseket, ki, hol, kivel, hogyan bujkált, éhezett, menekült meg, viselkedett.

A nemzedékek között szinte kötelezővé vált, hogy átörökítsék a megélt eseményeket. A legfiatalabbaknak is tudniuk kell, mi történt, és hogyan történt akkoriban, ezzel is erősítve a közösségi érzést. De a harmadik nemzedék már másként látja a dolgokat, és azt hiszem, ez érthető is. Az első nemzedék aktív korban volt a kitelepítés idején, a második generáció még kisgyermek volt, de ott volt, látott, tapasztalt, átérezte a szenvedéseket. A mai fiataloknak ez azonban már csak történelmi lecke, amit megtanultak, de számukra a közös ellenség már nem ellenség, tudják, mi történt, de nem akarnak gyűlöletben élni. Ebből állandó napi viták is adódnak a családokon belül, hiszen egyes nagyszülők még tiltanak például az unokák együtt játszását, ha az egyik gyerek sváb, a másik pedig telepes származású, vagy a beszélgetést egy sváb és egy telepes között, de a párválasztásba is beleszólnak, ha tehetik, hogy sváb csak svábbal házasodjon. Az 1950-es években, ha egy sváb és egy telepes összeházasodott, előfordult, hogy kiátkozták őket, és az esküvőt sem tarthatták meg a faluban. A telepes házastársnak innentől kezdve lehe-

tőleg pokollá tették az életét, mindig felhánytorgatták neki a múltat vagy a szülők múltját, kevés barátira, megértésre számíthatott. Ennek többször is szakítás, szökés vagy válás lett a vége. Mások véleménye szerint a család a párválasztáskor próbált közbelépni, de ha ez nem sikerült, és az esküvőt megtartották, akkor már elfogadták az „idegen” családtagot.

Egy kis enyhülést hozott a svábok–telepesek gyűlölködésében, hogy 1949-ben és 1950-ben a svábok ismét Magyarország egyenlő jogú állampolgárai lettek, valamint a téjesítés elszenvedőiként ismét közös sorsra letek a magyarokkal. Ez a megbékélés, a nyelvi és kulturális asszimilálódás korszaka volt. 1955 után a német nyelv tanítása is elkezdődött a helyi iskolában. A sebek gyógyulnak, enyhül a fájdalom, de megszűnni mind a mai napig még nem szűnt meg, és az átélők nem is akarják, hogy megszűnjön.

Az 1956-os forradalom idején – a beszámolók szerint – nem történt nagy jelentőségű esemény a faluban, a forradalom nem foglalkoztatta közvetlenül a falu lakosságát. „Mindenki otthon maradt, tette a dolgát, csöndben volt, mert a magyarok besúgókat” – mondta egy első generációs alanyom. A svábok megbízhatatlannak tartották a magyarokat, s valóban nem kommentálták a forradalmi eseményeket. Nem akartak részt venni benne, a kitelepítés miatti igazságtalanságérzet passzívva és bizalmatlanná tette őket a többségi társadalom ügye iránt.

Svábok és magyarok

Etnikai kultúrának nevezem az adott etnikai csoport együttes emlékezetében megőrzött, csak rá jellemző hagyományokat, népszokásokat, viselkedésmintákat, értékeket, amelyek a többségi kultúrától sajátosan, csak a csoportra jellemző módon eltérnek. Ennek mint hivatkozási alapnak, illetve mint az azt hangsúlyozó reprezentációnak alapvető szerepe van az etnikai identitás képzésében. Dunabogdányban a legfontosabb kategóriája a vallási szertartások, a falu katolikus temploma és kápolnai védőszentjeinek tiszteletére rendezett búcsúk, a sváb esküvő, a profán ünnepek, a sváb bálók sramlizenével és polkával, valamint az újévi falujárás. Ezek középpontjában mindig a saját zene és tánc áll. Ma már azonban nemcsak svábok játszanak a falu zenekaraiban. (Dunabogdánynak három fúvószenekara és egy szimfonikus zenekara van, amihez az alapokat a helyi zeneiskolában sajátítják el a tanulók.) A zenészek összegyűjtötték, lekottázták és megtanulták a faluban még fellelhető sváb és német dalokat. Ma az identitásképző, integráló elemek legfontosabbika a sváb zene, és mivel svábok és magyarok egyaránt játsszák, az egész falu – vallástól és nemzetiségtől függetlenül – összetartását, kapcsolatát, a kettős identitást erősíti.

A sváb népviselet ma már nem lelhető fel, legfeljebb régi fotókon, a magyar folklórt sem vették át, sem ruházatban, sem zenében, sem építészetben. A svábok értékeiket, életmódjukat, kultúrájukat egyenrangúnak, sőt sokszor magasabb rendűnek tartották a magyar paraszti kultúránál.

A dunabogdányi sváb közösség erősen zárt volt egészen a 20. század közepéig. A közösség zártsága azt jelenti, hogy a közösségi normák mennyire határozták meg, szabályozták az élethelyzeteket, az életkörülményeket, a lakók mindennapjait, mennyire engedte a falubelieket kedvük szerint élni, mennyire szólt bele közösségi és magánéletükbe egyaránt. Ezt a zártságot a komolyan vett vallásgyakorlás is erősítette. Az első generáció

idejében a közösség megkövetelte az általa felállított normák szigorú követését. Meghatározták, kivel, hogyan lehet és kell viselkedni, kivel kell és lehet szóba állni, kivel lehet házasodni, kivel játszhatnak a gyerekek, és kivel nem.

A második világháború után azonban az életkörülmények a háborús következmények miatt megváltoztak, a magánéletben is és a közösség életében is újjáépítésre, átalakításokra volt szükség, ehhez társultak még az országos szintű változások (politikai, gazdasági, társadalmi), és mindezek következtében a helyi normák, szokások meglazultak, nem tudták eredeti funkciójukat betölteni.

A megnövekedett mobilitási lehetőségek miatt a közösség nyitottabbá vált a külvilág felé, gyakoribbá és elfogadottabbá vált, hogy a különböző munkalehetőségeket ne csak a falun belül keressék. Nőtt az ingázók száma a jobb életlehetőségek vagy pusztán a megélhetés miatt, az iskolai végzettség magasabb foka vált szükségessé és elérhetővé, ezek befolyásolták a lakóhely megválasztását is (egyre többen költöztek más faluba, városba), és ezzel párhuzamosan a házaspárok között is egyre több és elfogadottabb lett a nem falubeli, a nem sváb, a nem katolikus fél, de azért lehetőleg az legyen. A harmadik generáció már nem tartja be a nagyszülők idejének merev szabályait.

Bindorffer Györgyi (2001) tanulmányában pontosan rögzíti, hogy milyen kategóriákat állítottak és állítanak fel mind a mai napig a svábok a falubeli emberekre vonatkozóan. A kategorizációs séma az első generációtól származtatható, de a másodgenerációsok között is vannak még ennek hívei. A harmadik generáció ismeri a kategóriákat, de már nemigen követi azokat, és megkérdőjelezi a kategóriák szükségességét, helyességét is. A skála végpontjai az elfogadás és a teljes elutasítás. Hierarchikus sorrendről van szó, melyben az első helyen a többségi katolikus magyarok állnak, akiket a magyar őslakos reformátusok követnek. Utánuk a szlovákiai telepeseket, illetve a békési és a környékbeli falvakból jövő telepeseket említik. A reformátusok és a telepések mind a visszautasítandók kategóriájába tartoznak. Közülük a katolikus magyarokat elfogadhatóbbnak tartják, hiszen ők mégiscsak katolikusok, és ennek következtében is növekszik a vegyes házasságok száma. Érdekes módon az egy helységben való összezártság (közös falu, közös munkahely, közös iskola stb.) csak részben enyhítette a telepések és a svábok közötti viszonyt. A ki- és betelepítést követően nem érintkeztek egymással, és a svábok a telepéseket csak fokozatosan, évek múltán fogadták el.

Tilalom alá esett a telepésekkel folytatott bármilyen kapcsolat. Aki mégis udvarolt például egy telepés lányának, azt csúfolták, kinézték, mindenáron meg akarták akadályozni az esküvőt, sőt ha házasságra került sor, még akkor is megpróbálták tönkretenni a fiatal pár kapcsolatát. „Van ismerős, már több mint húsz éve, ahol a fiú szülei nem engedték, hogy magyar lányt elvegyen, de titokban ma is összejárnak.” „Van sváb–magyar pár, aki ma is jól él, befogadták őket, de a többi helyen válás lett belőle.” „A család szólt bele, az asszony elszökött, tönkretették a kapcsolatukat, elpiszkálták az idegent.” A sváb fiúk közül akadtak engedetlenek, de sváb lány nem mehetett telepés fiúhoz. A sváb közösség zártsága megmutatkozik más területen is, például cigányokat sem engedtek letelepedni, nincs is a faluban, csak néhány, akik már ide házasodtak be.

A közösség minden újonnan érkezett ma is számon tart, és a saját kategóriarendszerébe besorol. A hegyekben élő, időszakosan megjelenő nyaralók egyértelműen a kívülálló, az idegenek csoportjába tartoznak. Az állandó lakos betelepülteknél nincs egy-egy kategória, ez függ a betelepülő hozzáállásától, viselkedésétől. Azért még ma is

számon tartják a betelepülők származását, ki honnan jött, milyen a vallása, jár-e templomba, hogyan viselkedik, átveszi-e a szokásokat. Sokat segít az elfogadottságban, ha a beköltöző például a faluban gyakori keresztnevet adja gyermekeinek, ha itteni óvodába és iskolába járattja őket, ha részt vesz a helyi zenei életben, ha templomba jár, ha tiszteltben tartja a svábok szokásait, és alkalmazkodik hozzájuk, ha a falu közös ünnepein, megmozdulásain részt vesz, ha tehát jelét mutatja annak, hogy hajlandó részese lenni a falu életének, és a falu zártságát elfogadja. Ez nem jelent feltétlenül teljes „elsvábosodást”, de éreztetni kell, és gyakran elég csak apróságokon megmutatni, hogy az illető együtt él a svábokkal, nemcsak fizikailag, de szellemileg is.

Idővel – és itt a fordulópontot a második világháború jelentette – a közösség befogadóbb lett, enyhültek a kategóriák, elfogadóbbá váltak. De annyi bizonyos, hogy a bogdányi svábok csak a bogdányi svábokkal azonosulnak, a többi magyarországi svábbal nem tartják a kapcsolatot. Ez nem is könnyű a területi szétszórtság és az eltérő nyelvjárások miatt, például a három kilométerrel odébb lakó visegrádi svábok már nem értik meg a bogdányi svábok beszédét.

A faluban a nemzeti ünnepek megtartását is szigorúan veszik, de megpróbálják egy kicsit etnicizálni, azaz megpróbálnak etnikai elemeket is belevinni az ünnepségbe, például fúvósátiratban hangzanak fel magyar zeneművek, vagy német nyelven is szavalnak a gyerekek, akik természetesen már az óvodában elkezdik a német nyelv tanulását.

A dunabogdányi svábok maguk között is rangsort állítottak fel: felekezet – katolikus vagy református – és vagyoni státus szerint. Ezeket a következőkben részletezem.

Vallás és etnikum

Dunabogdányban a vallás a lakosság életének elválaszthatatlan része, melynek funkciója koronként, történelmi eseményenként változó. Hol elválasztó szerepet tölt be, hol integráló, hol pedig túlélési stratégiaként szerepel. Egyéni és közösségi szükségleteket egyaránt kielégít, biztosítja a csoporton belüli egyensúlyt, kohéziót.

A faluban a katolikus egyház testesíti meg az állandóságot, a stabilitást, biztosítja – ma már a korábnál kisebb erővel – a normákat, a normakeretet és a töretlen folytonosságot, vagyis a falu zártságát. A nyelvhasználattól függetlenül a katolicizmus mindig is fontos, meghatározó eleme volt identitásuknak. A plébános, Hufnagel János a bogdányi sváboknak lefordította a Kiskatekizmust, emellett a bogdányiaknak saját, csak ebben a faluban énekelt vallási énekeik is vannak, amelyeket *Dunabogdányi énekeskönyv* címen adtak ki (Dunabogdányi Helytörténeti Múzeum, Dunabogdányi Egyháztörténeti Gyűjtemény). 1945-től, amikor politikai okokból megszűnt a harmonikus együttélés a többségi magyarsággal, a katolikus vallás az etnikai identitás, az etnikai lét megnyilvánulási formáját fejezte ki, hisz minden más etnikai megnyilvánulás tiltott volt. A svábok nem használhatták nyelvüket, jogfosztottak lettek, a német miséket beszüntették, énekelni, összegyűlni, sváb programokat tartani tilos volt, csoportlojalitásukat, ragaszkodásukat titkolniuk kellett, ezért a csoport tagjai csak az egyházon keresztül kapcsolódhattak egymáshoz.

Ebben a helyzetben a katolikus hit volt az egyetlen, amiben svábok maradhattak. Ma már a svábok és a magyarok többsége a katolikus felekezethez tartozik, így a vallás iden-

titásképző jelentősége csökkent, a kisebbségi közösségmegtartásban ily módon nem elsősorban felekezeti, hanem származási, nyelvi, életmódbeli különbségek játszanak szerepet. A vallás mindhárom generáció azonosságtudatának fontos eleme, de az egyes generációkban a jelenkorhoz közeledve fokozatosan csökken a jelentősége, az ezzel kapcsolatos normák, szokások betartásának kötelezettsége. Mindhárom generációba tartozó interjúalanyaim szerint a nagy változások a második világháborút követően történtek, és folyamatosan történnek, habár mostanában a negyedik sváb generáció ismét próbálja feleleveníteni a helyi szokásokat, mind az esküvőt, mind a népi játékokat illetően. A falu nagy közösségi ünnepei is katolikus vallási ünnepek.

Dunabogdányban a felekezeti hovatartozás döntően meghatározta az hétköznapi kapcsolatokat jellegét. A faluban tulajdonképpen az etnikai és a vallási közösség sok esetben egybeesett, illetve egybeesik. A felekezeti hovatartozás áthághatatlan, merev határt képezett a falubeli magyarok és svábok között. A felekezeti elkülönülés azonban erőteljesebb volt, mint az etnikai különbség. Ez leginkább az öregeknél, az első generációsoknál figyelhető meg, habár közöttük is eltérő vélemények vannak. Ma már elfogadott ugyan a vegyes házasság, de azért az öregek szívből örülnek, és még tesznek utalást, megjegyzést arra, ha unokájuk „hozzávalóval” köti össze az életét. „Régen elég erős volt a megkülönböztetés, mindig nagyon nagy konfliktusokkal járt, ha egy református katolikkal akart összeházasodni. Ha már összeházasodtak, akkor elfogadták tényként, amin már nem lehet változtatni.

Mostanában újra fontos lett a felekezeti hovatartozás, de ez a két vallás képviselőinek tevékenységéből is következik. „A református konok kálvinista, makacs kálvinista”. Egy másik interjúalanyom véleménye: „A régi reformátusok majdnem mind beszéltek svábul, hisz itt nőttek fel, barátkoztak a katolikusokkal. Házasságnál ügyeltek a vallási felek, hogy ne keveredjenek. Ha mégis, annak semmi következménye nem volt, nem akadályozták meg, nem közöcsítették ki őket, a gyerekeknél a fiúk az apa, a lányok az anya vallását vették fel.” Ellenvéleményt azonban szintén hallani lehetett: „Mindent megtettek a szülők, hogy megakadályozzák vagy tönkreteszék a kapcsolatot. Ez általában sikerült, a házasság tönkrement; volt, hogy az egyik megszökött a faluból.”

Az első generáció idejében, az interjúk alapján úgy tűnik, a házasságkötésnél a vallásnak, az etnikai származásnak és a vagyoni helyzetnek egyaránt rangsor nélküli szerepe volt. E három dimenzió együtt, sokszor összefonódva határozta meg az emberek közötti kapcsolatokat. Két felekezet közötti házasság akkor is nagyon nehéz volt, szankciókkal járó cselekedet, ha mindketten svábok voltak. A felekezeti erőteljes határt húzott a katolikus, református és evangélikus svábok között is. A szankciók olyannyira kellemetlenek lehettek, hogy sokszor titkolták az asszony nem katolikus mivoltát. A sváb normarendszer megkövetelte, hogy a fiatalok csak falubeli, sváb és katolikus párt választhattak maguknak.

Bogdányban a gyerekek barátai, ismerősei már eleve a meghatározott körből kerülhettek ki – habár kisgyerekkorban ezt még elnézték –, játszani, később mulatni csak a hozzájuk való társasággal lehetett. Sokszor a gyerekek ezt annyira természetesnek vették, olyan erőteljes volt a sváb szocializáció, hogy eszükbe sem jutott a tiltott társasággal érintkezni, így többnyire nem volt konfliktus a párválasztáskor sem. Persze így is akadtak olyanok, akik máshonnan nőültek, hiszen a történelmi események hatására bekövetkező változások rányomták bélyegüket a házassági szokásokra és elvárásokra

is. Gondoljunk csak a falu telepesekkel való „felhígítására”, a módos sváb családok kitelepítésére, a mindezek eredményeként létrejött gyűlöletre, illetve a mobilitási lehetőségek kibővülésére (iskoláztatás, munkahelykeresés). A fiatalok idegennel való házasságkötése olykor egyfajta lázadásként jelent meg, azzal a szándékkal, hogy véget vessenek az idegenekkel szembeni gyűlölködésnek, hogy lezárhassák végre a történelmi sérelmek állandó felszínre kerülését, emlegetését, hogy gyerekeik már más szellemben nevelkedhessenek.

A kintről érkezett házastársakat nem mindig fogadta be a család, és a falu sem. Az ilyen egyénekről állandóan pletykáztak, valótlanosságokat állítottak róluk, mindent felnagyítottak velük kapcsolatban, állandóan szem előtt voltak, és rendszeresen éreztették velük az ide nem illőségüket, idegenségüket. A sváb összejöveteleken nem szívesen látták őket, habár „joguk volt” eljönni, sokszor még a gyerekeiket is idegenként kezelték, a becenevek, gúnynevek mindig tartalmazták az idegenség fogalmát is. Ennek ellenére, mint már említettem, a mai nyolcvanévesek között is előfordult külső személlyel történő házasságkötés. A család még ekkor is inkább elfogadta a katolikus magyar, mint a református sváb házastársat. Enyhített a feszültségen és a rosszálláson az, ha a magyar házastárs fél katolikus volt, és sváb szokások szerint kötötték meg a házasságot. Egy harmadik generációs asszony említette, hogy szülei soha nem bocsátották meg neki, hogy nem a faluban volt az esküvőjük, és nem sváb szokások szerint. Azt még elnézték neki, hogy magyar fiúhoz ment hozzá, de a többit nem. Soha nem fogadták be a férjét, ha megjelent, svábul kezdtek beszélni, a szülők a többi sváb előtt is szégyellték a családjukat. Az unokákat is próbálták svábnak és az apjuk ellen nevelni. Itt azért ki kell emelnem, hogy az egyén, a család sajátos hozzáállása, mentalitása is elősegíthette, illetve hátráltathatta az elfogadást, befogadást.

A katolicizmus tehát nemcsak elválasztotta a svábokat és a magyarokat, hanem össze is kötötte őket bizonyos kontextusokban. A svábok csoportján belül a reformátusokkal szemben növelte a különbségeket, de a szintén katolikus magyarokkal szemben csökkentette.

Társadalmi mobilitás, asszimiláció

Dunabogdányban a sváb lakosság asszimilációját, ennek felgyorsulását több tényező is meghatározta, és ezek hatása együtt is érvényesült. A háborút modernizáció követte, a mobilitási lehetőségek szélesedtek, gazdasági kényszer is jelentkezett, kötelezővé vált a magyar nyelvű oktatás, és mindez elkerülhetetlenné tette a sváb kisebbségi közösség zártságának enyhülését, az akkulturációt, a magyarokhoz, a többséghez való asszimilálódást. A sváb népviseletet elég hamar elhagyták, és ünnepekkor magyarra váltották, a használati tárgyaikban, díszítőelemeikben sem találunk jellegzetes sváb vonásokat. Egyre több fiatal részesült közép- és felsőfokú oktatásban, a baráti, kollegiális kapcsolatok köre kitágult, a párválasztás, házasságkötés merev szabályai fellazultak, egyszóval a tradicionális közösségi értékrend kezdett bomlani, az etnikai önbesorolás támpontjai részben érvényüket veszítették, lazult a zártság és a befelé fordulás, felerősödött a globalizáció hatása.

Itt azért meg kell említeni egy látszólag esetleges, de nagyon fontos földrajzi adottságot: Budapest közelségét. A második világháború előtt a fejletlen infrastruktúra miatt

a város felé irányuló közlekedés nagyon nehézkes és drága volt. A helyiek csak a földjeiken vagy a bogdányi kőbányában dolgozhattak, valamint az asszonyok kézimunkáikkal is hozzájárultak a családi jövedelemhez. A napi fogyasztási cikkeket saját maguk vagy a falubeli kisiparosok állították elő, ezenkívül a helyi kiskereskedőktől vagy vásárokon szerezheték be a szükséges termékeket. A bogdányiak híresek voltak az asztalosaikról, a bognárokról, a kovácsokról és a lakatosokról. Az asszonyok rendszeresen szőttek, fontak, kézimunkáztak. A második világháború után az asszonyok, lányok megtanulták a kukoricacsuhéból fonást, szatyorkészítést, ami hosszú évekig kereseti lehetőséget jelentett a családoknak, egy házhoz járó kereskedőnek köszönhetően. A közlekedés fokozatos fejlődésével lehetővé vált a kényelmesebb és megfizethetőbb tömegközlekedés használata, így nőtt az ingázók száma, mind a tanulók, mind a dolgozók között, szélesítve emberi kapcsolataik körét is.

Az asszimiláció, a magyarrá válás azonban nem fejeződött be, azaz nem történt meg teljes mértékben a beolvadás. Úgy gondolom, hogy a mobilitási lehetőségek történetének áttekintése szükséges ahhoz, hogy jobban megértsük a párválasztásban bekövetkezett változásokat, hisz mindenképpen hatottak rájuk az egyes mobilitási formák, lehetőségek, és a hatás fordított irányban is érvényesült.

Mint a fentiekben láttuk, a társadalmi mobilitás több csatornán keresztül történt, és ezek a hatások mindenképpen felgyorsították és erősítették az asszimilációs tendenciákat.

A történelem viharai nyomán a vagyoni tagozódásban döntő fordulat következett be a 19. és 20. században (Hovanyecz 2002a). A második világháború előtt a faluban a vagyon alapja a birtokolt földterület volt. Általában jellemző volt a vagyoni helyzettől függetlenül a több lábbon állás, vagyis a több forrásból eredő jövedelemre törekvés, valamint a mai napig is híres a „sváb mentalitás”: kemény, állandó és megállás nélküli munka, szorgalom, kitartás, gyarapodásra való törekvés, takarékoság, tisztaság, rend, megfontoltság, a jövő tervezése, keménység, büszkeség, kis fősvénység, a látszat fenntartása. A falubeliek fő foglalkozása a földművelés volt, a többség szegényparaszt volt, de kiegészítő tevékenységre szinte mindenki rákényszerült. A faluban létesített kőbánya enyhítette ezt a gondot, hiszen szakképzettség nélkül is, akár alkalmanként, időszakonként is foglalkoztatták az embereket napszámosként vagy segédmunkásként, és mivel ez életmentő lehetőség volt a falu számára, még egymást közt is megszabták, hogy hány családból hányan mehetnek oda dolgozni. Az 1941-es népszámlálási adatok szerint a többségnek (nagyjából 55 százaléknak) egy–három holdnyi földje volt, vagy még ennyi sem, ami a megélhetéshez kevésnek bizonyult, így ezek az emberek voltak a kőbányára leginkább rászorultak.

A három–öt és öt–tíz holdas törpebirtokosok (38 százalék) közül kerültek ki a kisiparosok és a kiskereskedők. Az öt–tíz holdasok már bérmunkásokat is felfogadtak, gyerekeik ipart tanulhattak. Ez a réteg volt a legmobilabb, itt jelentek meg a polgárosodás első jegyei és a névmagyarosítás tendenciái is, ami jobb munkaerő-piaci lehetőségeket jelentett.

A következő, kisszámú réteget a kocsmatulajdonosok (hét fő) és a tíz–húsz holddal rendelkezők alkották (0,1 százalék). Ők már béreltek is földet (sokszor a falun kívül), gyümölcs-nagykereskedéssel és szállítmányozással foglalkoztak. Állandó cselédeket és bérmunkásokat alkalmaztak. A bérmunkások a falu legszegényebb rétegeiből kerültek ki, de ők, ha tehették, inkább a falun kívül vállaltak napszámot.

A felső réteg, az elit (ők inkább a 15 holdnál többet birtoklók) már Bécsbe is szállított-

tak árut, és németül is beszéltek. Nekik a kőbányában szintén volt tulajdoni részesedésük, falun kívüli befektetéseket is magukénak tudhattak. Ez volt az a réteg, amelyik a leginkább polgárosodhatott volna, de ők ragaszkodtak a legerősebben a tradíciókhoz, a szigorú mintakövetéshez. Egyfajta csoportot alkottak, elkülönülve az alsóbb szintűektől, közülük kerültek ki a falu vezetői, bírái, a döntő szót mindig ők mondták ki. Csak egymás között házasodtak, így előfordultak unokatestvéri házasságok is. A két világháború között a társadalmi mobilitás esélye a paraszti mivolt, az etnikai zártság, a stabil vagyoni rétegzettség miatt csekély volt. Kilépési mobilitás lényegében nem volt, egy-két gazdag család tette csak ezt, akik gyerekei (a kutatásban első generációsok) értelmiségiek lettek.

Az iskolai mobilitásban nagyobb mértékű változás a 20. század második felében következett be (Knáb 2002). A második világháború előtt a dunabogdányiak szinte kivétel nélkül csak hat elemi végeztek. Hogy senki sem tanult tovább, annak nemcsak és nem legfőképpen a szegénység volt az oka, hanem a munka is. A gyerekeket már korán nagyon kemény munkára fogták, előfordult, hogy előbb kellett befejezni a tanévet, mert az idénymunkák miatt a gyerekek nem mentek iskolába. Nagy áttörésnek számít 1948, amikortól már az iskolában végeztek nyolcvan százaléká járt középiskolába. Egyik interjúalanyom, aki 1924-ben született, a következőt mondta: „Középiskolába nehéz volt járni [1938 körül], fizetni kellett, de inkább a nehezebb az utazás volt, kerékpárral. Kegyetlen dolog volt. Télen-nyáron, hajnalban, nagyon messze. Kb. tízen jártak középiskolába. Aki módosabb volt, járhatott Szentendrére busszal, ez gimnázium volt, de a busz bérlete sokba került, arra nem volt pénzük. A marosi [Nagymaros] keményebb iskola is volt, nagyon jó, a szegényebbek polgárijá volt. Szentendrére nem minden évben került be gyerek. Ezek állami hivatalnokok gyerekei [jegyző, aljegyző], vagy a gazdag kereskedőké, de kevesen. Ezek is praktikus realba kerültek, de ha nem, akkor a pap szemelte ki a jó képességűeket, és finanszírozta a tanítást, csak útiköltséget kellett fizetni.”

Mindezekből következően elmondhatjuk, hogy a társadalmi mobilitás esélyei, lehetőségei a falu határáig terjedtek. A zártság okai még – ahogy már említettem – az erős tradíciókban, közösségi normákban, házasodási és öröklési szokásokban, egyfajta befelé fordulásban keresendők. A társadalmi mobilitás hiánya mintegy kiküszöbölte a modernizációs hatásokat.

A mobilitási zártság másik okának az esélyegyenlőtlenséget, a kizárást tekinthetjük a magyar közegből. Gondoljunk csak arra, hogy a mobilitásnak voltak előfeltételei is, például a névmagyarosítás, a magyar nyelv lehetőleg tökéletes tudása. „Aki tovább akart tanulni, vagy a gyerekeit taníttatni, annak folyékonyan kellett magyarul beszélnie. Az ilyen családokban a gyerekekkel már magyarul beszéltek. Muszáj volt az érvényesüléshez. Az inasévekben is fontos volt a nyelv.” A kiskereskedelem, értelmiségi pályákon német névvel nem szívesen láttak senkit. A névmagyarosításnak azonban a közösség erőteljesen ellenállt. Aki a falun kívül vállalt volna munkát, vagy felsőbb iskolákban akart tanulni, magyarul kellett beszélnie, vagyis a mobilitáshoz előbb asszimilálódni kellett, ezt viszont a közösség mesterségesen korlátozta.

A második világháború után a bogdányi svábok vagyoni, társadalmi, politikai helyzete nagyon megromlott. Miután a politikai viszonyok átrendeződtek, felgyorsult a modernizáció, megszűnt a mobilitást akadályozó gátak egy része is, ezzel egyidejűleg azonban és ennek hatására bomlásnak indult a tradicionális sváb falusi közösség. Az 1960-

as években egyre többen érettségiztek, és kerültek be főiskolákra, egyetemekre, dolgoztak a falun kívül, a környező városokban ingázókként. A parasztok létszáma megcsappant, az utódok más osztályokba és rétegekbe kerültek át, hiszen a vagyonekbevitel és a tévesztés következtében a parasztságot megfosztották legfőbb létfeltevőjüktől, a földtől. Én ezt a folyamatot kényszermobilitási folyamatnak tekintem. De a több lábbon állás tradíciója a háború után is fennmaradt, és él mind a mai napig, ugyanígy a föld iránti szeretet, a föld elsődleges fontossága az életben. A második és főleg a harmadik generáció esetében már csak a tradíciókhoz való ragaszkodás jele a földművelés, megélni ugyanis ma sem lehet belőle. A munka kultusza mindhárom generáció esetében erőteljesen jelen van.

Házassági mobilitás, párválasztás, házasságkötés

A házassági lehetőségek előírásában a fent már említett etnikai és felekezeti hovatartozás mellett egyaránt szerepet játszottak gazdasági megfontolások, érdekek. Ügyeltek a rangbeli egyezésre, módos fiú módos lányt vegyen el, szegényebb, kőbányai fiú hozzávaló szegény lányt. Egyik első generációs interjúalanyom jómódú gazdálkodócsalád leánygyermeké volt. Rendszeresen adtak el tejterméket a falubelieknek, és így ismerkedett meg egy kőbányászcsaláddal, ahol az egyik fiúgyermekkel egymásba szerettek. A szülők tiltották a kapcsolatot, az esküvőt csak azért nem akadályozták meg, mert közben kitelepítették őket. A leánygyermek azonban itthon maradt (senki nem érti, hogyan felejthették le őt a kitelepítettek listájáról). Mikor azonban a szülők hazajöttek amnesztiával, elköltöztek lányuktól, és életük végéig nagyon rossz volt a viszonyuk egymással a kőbányász férj miatt. „...úgyhogy azoknak nem volt nagyon földjük, főleg a hegyekben voltak földjeik nekik. És ebből kifolyólag sok nézeteltérés volt már így a fiatalok között, nagyon sokan, akik így földművesek voltak, beképzelték voltak, mert volt nekik valamelyük, ugye, és aztán volt úgy, hát igen, hogy aztán egy szegény lány beleszeretett egy jobb módú fiúba, vagy fordítva, és ezáltal sok konfliktus volt az emberek között, hát a szülők nem akarták, hogy hozzámenjen egy olyanhoz, egy olyan lányhoz, akinek nincs semmi vagyona.” A falu ez esetben nem közösi tette ki a fiatal párt, de szem előtt voltak, figyelték őket, pletykáztak róluk. „A szegény-gazdag házasságból óriási ellentétek voltak, ez egzisztenciális kérdés. Ha egy gazdag szegényt vett el, az azzal jár, hogy a szegényt el kell tartani. Ez ellen a szülők voltak főleg, mert a szerelmes ember mit törődik evvel...” „...hogyan enyhült-e a házasság után, ez karakter kérdése volt. Egy törtető biztos nem örült neki.” „A vagyont mindig, mindenkinek, mindenáron gyarapítani kellett. Ez kötelesség volt, akár az egyén boldogságának feláldozásával is. Ahogy mondták: vagyon vagyonhoz házasodik.”

A második világháború előtt komoly szabályok vonatkoztak az udvarlásra, párválasztásra. Hétfőn, szerdán, pénteken nem volt szabad a legényeknek a leányokkal találkozni, udvarolni, nehogy a sok szórakozás a munka rovására menjen. Kedden és csütörtökön a meleg évszakokban esténként a leányok és a legények pár fős csoportokban a fűtcán sétáltak le-föl, énekeltek (a sváb dalok többszólamúak, a csoportosulás minden tagja más szólamban énekelt), beszélgettek, udvaroltak egymásnak. Mivel a falu kicsi volt, mindenki ismert mindenkit, külön bemutatkozásra nem volt szükség. Csak a párok válto-

gatták egymást. Ilyenkor esténként a kapuk előtt található kőpadokon ültek a szülők, nagyszülők, és figyelték a fiatalokat, pletykáltak róluk. Télen a helyi tanító szervezett művelődési esteket a kultúrházban, ahol felolvasásokat tartottak, kisebb darabokat adtak elő, és persze énekeltek. Ez is alkalom volt a találkozásokra. Ezekre az összejövetelekre legények és lányok jártak, hisz a házasemberek már a családi kötelezettségek miatt nem tudtak eljárni. Minden második szombaton táncmulatság volt, néha mozi. A házaknál télen, hétfvégenként összejártak, kártyáztak, beszélgettek.

A születésnapokat és névnapokat rendszeresen megtartották, rokoni és baráti körben egyaránt. A mindennapokban is nyílt lehetőség a személyes találkákra, a közös, funkcionális helyekre (pékségbe, kisiparosokhoz, boltba) vagy a közös mezőgazdasági munkákra, bálokra stb. bárki el-, bemehetett. A módosabbak leginkább az egyik helyi, elit vendéglőbe, kávézóba, kaszinóba jártak, Spáth János vendéglőjébe.

A különböző rétegek csak abban az esetben érintkeztek egymással mint párok, ha a rétegek közel álltak egymáshoz, például egy értelmiségi leginkább egy másik értelmiségi vagy a módosabbak körét kereste, egy módos gazdának is az érdeke, hogy módos párt válasszon gyermeke, így ebbe a körbe is jártak a fiatalok együtt szórakozni. Első generációs interjúalanyaim nem tudtak olyan esetről, amikor módos fiú szegény, kőbányász lányt vett volna feleségül, de olyat igen, hogy egy kisiparos lányát vette el. A második generációba tartozók közül már emlékeztek nagy réteggülönbségekre, de ott a tiltott házasságból kitagadás lett. „Mindenki a maga fajtájával házasodjon.” Ez a jelenség az elméleti részben említett homogámia elvét példázza. Rétegtől függetlenül minden sváb arra törekedett, hogy a sváb svábbal házasodjon. A törekvés és sok esetben tiltás a vagyonnal együtt nőtt. Minél vagyonosabb volt a család, a vagyon megőrzése és gyarapítása érdekében szigorúan csak hasonlóan vagyonos párt választhatott magának a nőtlen vagy hajadon. A házasság tehát itt egyfajta eszköz egy adott társadalmi státus elérése vagy megtartása érdekében, ez esetben a vagyon megőrzése, megerősítése érdekében.

Az esküvő és a lakodalom a második világháborúig a sváb szokások szerint történt. E szokások is hozzájárultak a sváb identitás megőrzéséhez és a sváb kisebbség kohéziójához. Réteghelyzettől függetlenül mindenki betartotta a hagyományos formulákat, az esküvő „forgatókönyvét”. A különbség a gazdagabb és a szegényebb esküvő, lakodalom között a meghívottak számában, az ételek mennyiségében és a nászajándék értékében, a menyasszonytánc alatt befolyó összeg nagyságában mutatkozott meg. A háború előtt, ha esküvő volt a faluban, akkor az egész falu ott volt. Akiket mégsem hívtak meg, azok is nézték az utcán a menetet. Az esküvő, a lakodalom „gazdagsága” a család státusát, presztízsét szimbolizálta. Ez nagyon fontos volt egy család életében. Sokszor hitelt vettek fel rokonoktól, ismerősöktől, hogy minél „nagyszabásúbb” legyen az ünnep. A második világháború után, a polgári esküvő bevezetésével kicsit módosult a házasságkötés. De templomi esketés nélkül a falubeliek nem is tartották házasoknak a párt, vadházasságnak tekintették kapcsolatukat, nem volt rangja, nem volt erős kötelékként elismert. A párok sokszor még ma is sváb esküvőt és lakodalmat tartanak, még akkor is, ha az egyik fél nem sváb származású.

Az egyik első generációs alanyom szerint „...válás nem volt, csak kettőt tudok említeni, az asszonyok túrtek, a férfiak gorbombák voltak, a bányászok sokat ittak, ki kellett bírni. Nem volt munkalehetőség, csak a napszám, a kapálás, két-három gyereket el kel-

lett tartani. A váláshoz sok pénz kellett, az nem volt, de amióta a gyárban (a budakalászi szövőgyárban dolgozott a fél falu a második világháború után) lehetett dolgozni, önállóbbak a nők, egyenlőség van, válnak is.”

Vegyes házasságok

Az első generációs interjúalanyaim szerint az első sváb–magyar esküvőkre 1947 körül került sor, amikor egy sváb fiú egy telepeslányt vett el, illetve egy értelmiségi lány egy magyar fiúhoz ment hozzá. Az egyik interjúalanyom szülei 1947-ben házasodtak össze, és úgy tudják, hogy az elsők között voltak, akik ezt megtették. (Az írásos dokumentumok szerint 1723-ban volt az első vegyes házasság [Hovanyecz 2002a].) A férj volt idegen, nem bogdányi, de sváb volt, katolikus, beszélt is svábul, igaz, más dialektusban. Az esküvő előtt volt némi rosszallás, a házasságkötés után azonban rögtön befogadták a férjet, és soha nem származott problémájuk ebből. Egy másik interjúalanyom édesapja szintén idegen volt, de nem tudott svábul. Érteni értette a nyelvet, de beszélni nem tudott, és ha a család együtt volt, mindenki svábul beszélt, hiszen őslakos sváb család volt. Azáltal azonban, hogy a férj nem tudott a beszélgetésekhez hozzászólni, hogy nem kérhették ki a véleményét, mindig egy kicsit idegennek tekintették. A bálokra szívesen ment, mulatós kedve népszerű volt, de a nyelvtudás hiánya komoly akadályt jelentett a teljes elfogadásban. Egy első generációs interjúalanyom szerint „Magyar–sváb házasság volt, eleinte nehezményezték, főleg akik kemény németek voltak, de azután tudomásul vették. Ez is enyhült, a háború föllazított sok mindent, erkölcsi elveket, magatartásformákat, nagyon keveredtek az emberek, itt sokan bejárták fél Oroszországot, ahogy nőtt a mobilitás, úgy változott az élet, sok mindennel találkozott, ami itt nem volt, a maradi zárványok a későbbiek folyamán erősen oldódtak.”

Az első generáció idejében nagyon ritkán, a másodikonál már gyakrabban fordult elő vegyes házasság. A másik fél legtöbbször magyar, ritkábban szlovák volt. Már többször említettem, különböző vonatkozásokban, egy vegyes házasság létrejöttének következményeit. Több példát felhoztam a kapcsolatok tiltására, megakadályozására, valamint az elfogadásra is. A 20. század közepe felé haladva egyre kevesebb a tiltott párkapcsolat, házasság, és egyre több a tolerált. Volt olyan második generációs interjúalanyom, aki őslakos, sváb, kisiparoscsaládból származik, és akit soha nem korlátoztak a szülei, soha nem várták el tőle, hogy bogdányi lányt vegyen el (nem is azt vett el), és nem is hallott még ilyen kiközösítésekről a faluban. Az ő baráti körében is nyitottak voltak a szülők, teljesen a gyerekeikre bízta a tanulást, a foglalkozást, a párválasztást. De volt olyan, szintén második generációs személy is, akinél komoly családi konfliktust okozott egy vegyes házasság, és válás is lett a vége. A második generációs korosztályban ez a jelenség – a tiltás – már ritkább, mint az első generációsok körében.

A második világháború után a párválasztással, udvarlással, házasságkötéssel kapcsolatos szokások, szabályok nagy része megszűnt. A háborúban sokan meghaltak vagy hadifoglyok lettek, az itthon maradt özvegyeknek férj kellett. A kitelepítéssel a svábok helyi házassági piaca nagyon beszűkült, a betelepítéssel viszont egy új piac jött létre. Megakadályozhatatlan volt a vegyes házasságok elterjedése, hiszen férjre, apára, csa-

láfenntartóra szükség volt. Az 1960-as években ezt még tovább erősítette az iskoláztatás lehetőségének elterjedése, az ingázás szükségessége a munka miatt, illetve a közlekedés fejlődése lehetővé tette a falun kívüli munkahelyekre járást, a falun kívüli kapcsolatokat, szórakozásokat stb. De mindezek ellenére sokáig még arra törekedtek, hogy ne legyen vegyes házasság.

A harmadik generációhoz tartozók már egyáltalán nem veszik figyelembe a hagyományos sváb párválasztási és házasságkötési szokásokat, normákat. A felek egyre inkább eltérő származásúak, a nemzetiségnek, a vallásnak, a vagyonnak nincs hatása a párkapcsolatokra. Már a szülők, nagyszülők sem tudják befolyásolni a kapcsolatok alakulását. „Ma már nem lehet a fiatalokat irányítani. Külön lakást akarnak, építenek is, tanulnak, válogatnak a munkák között, függetlenek.” Mondhatjuk úgy is, hogy ma már szabadabb a párválasztás. Ma már nehéz is „megfelelő” párt találni falun belül, és a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők (egyetem, főiskola) gyakrabban hoznak idegen párt a faluba, illetve költöznek el a faluból.

Bár az esküvői szertartás, a lakodalom mára elvesztette sváb, bogdányi jellegét, a most házasságot kötők közül jó néhánynál mégis újból előfordul a tradícióknak megfelelő esküvő, az őslakos sváb családból származók újra felelevenítik a régi szokásokat, „divat lett” a sváb lagzi. Ezt a tendenciát csak az utóbbi két-három évben lehet megfigyelni, ami remélhetőleg hosszú távú lesz, és egyre jobban követi az igazi bogdányi sváb esküvő dramaturgiáját.

A hipotézisek megerősítése

Empirikus kutatásom első fejezetében három hipotézist fogalmaztam meg, és ezek alapján vizsgáltam a dunabogdányi házassági mobilitás kérdéskörét. A következő eredményekre jutottam, amelyek megerősítik feltételezéseimet:

1. Az első nemzedék (az 1920–1933 között születettek, most 71–84 éves lakók) párválasztási, házasodási szokásait a közösségi normák, szokások erősen meghatározták. A svábok szinte kivétel nélkül egymás között házasodtak, figyelembe véve a felekezeti hovatartozást és a vagyoni réteghelyzetet is.

2. A ki- és betelepítés (1947) volt a faluban az a nagy társadalmi változás, amely leginkább hatott a házasodási szokásokra. Ez után a történelmi esemény után a vegyes házasságok száma (a házassági mobilitás) fokozatosan megnőtt, ez a folyamat pedig az egész falu házasodási szokásait, normáit közösségi és egyéni szinten is befolyásolta, megváltoztatta. E kulcsfontosságú eseményt mellett meghatározó volt a második világháború, mely ugyan a ki- és betelepítés előzményének tekinthető, de a mobilitási csatornák megnyílása szempontjából döntő, amelyek tovább erősítették, több dimenzió, tényező együttes hatásaként növelték a vegyes házasságok elterjedését a faluban.

3. A harmadik generáció (az 1954–1973 között születettek, a ma 31–50 évesek) tagjainál és napjainkban a párválasztás szabadabb, a régi (első generációs) bogdányi párválasztási, házasodási normák, szabályok, tradíciók, szankciók ma már nem érvényesek. A házaspárok élete önállóbb, a szülők, a rokonok, a falu kevésbé vagy egyáltalán nem szól bele életükbe, a házaspárok függetlenebbek.

Összefoglalás

Tanulmányomban a társadalmi mobilitás egy dimenzióját vizsgáltam részletesen, a házassági mobilitást. Azt mondhatjuk, hogy a társadalmi mobilitást strukturális kényszerszek és egyéni cselekedetek együtt befolyásolják. A mobilitás biztosítja a makro- és mikrostruktúra közötti kapcsolatot.

A házastárs kiválasztásával kapcsolatban a házassági homogámia és heterogámia három dimenzióját emeltem ki: a preferenciákat (társadalomgazdasági erőforrások), a „harmadik fél hatását” (kulturális jellemzők) és a házassági piacot. A kutatók feltételezik, hogy ezek együtt határozzák meg, ki kivel házasodik.

E feltételezéseket a Dunabogdányban végzett kutatásommal vettem össze. Ebben a sváb faluban három nemzedék párvalasztási, házassági szokásait, normáit, íratlan szabályait elemeztem, és megnéztem, hogy a nemzedékek között ebből a szempontból milyen különbségek adódnak.

Dunabogdány a második világháborúig, valamint az 1947-es kitelepítésig erősen zárt sváb falu volt, ahol a kisebbség volt, illetve van többségben. Ezt a zártságot a házasodási és öröklési szokások, a közösségi normák, az erős tradíciók, a sváb nyelv, a sváb ünnepek, a vallás, az erőszakos asszimilációs törekvések vagy ellenkezőleg, a kizárás a magyar közegből és a „sváb mentalitás” (azaz gyarapodás mindenekelőtt), egyfajta befelé fordulás biztosította. A rossz közlekedési feltételek a fővárost is elvágták a falutól. A társadalmi mobilitás hiánya mintegy kiküszöbölte a modernizációs, globalizációs hatásokat.

A vizsgált korcsoportba tartozó dunabogdányi svábok kettős identitásúak: magyarok és svábok egyaránt. A kutatásomból kiderül, hogy az első és a második generációba sorolt egyének idősebb tagjainak elsődleges orientációs csoportja az etnikai csoport, a svábság, amely a származáson és a tradíciókon alapul, a második generációhoz tartozóknál a „svábság” egyre inkább „németté” definiálódik, ez számukra magasabb státust jelent, amivel azonosulnak is, és a magukat magyarnak vallók is alkalmazkodnak a kisebbséghez. A harmadik generáció tagjai főként a magyar értékeket és normákat vallják magukénak. A történelmi események hatására változik az identitás erőssége, a kitelepítés hatására a sváb hovatartozás erősödött, és a magyar (a falun belül) megvetendő lett. Időben az első generációtól a harmadik felé haladva folyamatosan erősödik a magyarságtudat.

A faluban a vallás a lakosság életének elválaszthatatlan része, melynek hatása koronként, történelmi eseményenként változik, hol elválasztó szerepet tölt be, hol integrálót, hol pedig túlélési stratégiaként szerepel; egyéni és közösségi szükségleteket egyaránt kielégít, biztosítva a csoporton belüli egyensúlyt, kohéziót és a falu zártságát. A sváb kisebbség katolikus vallású. A magyarok reformátusok. A katolicizmus nemcsak elválasztotta a svábokat és a magyarokat, hanem össze is kötötte őket. A svábok csoportján belül a reformátusokkal szemben növelte a különbségeket, de a szintén katolikus magyarokkal szemben csökkentette.

A vagyoni tagozódás a svábok és a magyarok között is fennállt, de a sváb közösségen belül is fontos státusképző elem volt, amely egyben a közösség zártságát is erősítette.

Az első generáció idejében a házasságkötésnél a vallásnak, az etnikai származásnak és a vagyoni helyzetnek egyaránt döntő, rangsor nélküli szerepe volt. Ez a három di-

menzió együtt, sokszor összefonódva határozta meg az emberek közötti kapcsolatokat. Egy sváb csak svábbal, katolikussal és rangjához méltóval házasodhatott össze. Az ettől eltérő variációk eleinte tiltottak, később „csak” megvetendők voltak. Ma már ez a követelmény a harmadik generációs alanyoknál érvényét veszítette. A mobilitási lehetőségek kiszélesedésével, a modernizációval nyitottá vált a falu, a történelmi események szükségszerű következményeként. Az első generáció már beletörődött a normák átalakulásába, de megjegyzés, kíváncsi, olykor elszólás révén elhangzik még a múltbeli szokás iránti igény. A második generációban már találkozunk a „diploma diplomához házasodik” jelenséggel, de ez – nem meglepő módon – nagyon korlátozta a falun belüli párválasztást, hisz a „piaci viszonyok” ezt nem tették lehetővé. A harmadik generációban a vegyes házasságoknál inkább a lányok svábok, helybeliek, és a férfiek magyarok, idegenek. Azt tapasztaltam, hogy a vegyes házasságok terjedésével a falusi közösség szokásai, normái, tradíciói, elvárásai a párválasztással, házasodással kapcsolatban rugalmasabbak lettek. Lazultak a szabályok, az elvárások; az eddig ismeretlen vagy el nem ismert, el nem fogadott házaseleket, újfajta viselkedéseket, magatartásokat (például az esküvőn) egyre inkább tolerálják, elfogadják, minél több vegyes házasság kötöttik, annál inkább, és ezzel együtt, egymásra kölcsönösen hatva és erősítve, a házasulandó felek is kevésbé érzik kötelező erejűnek, szigorúnak, megmásíthatatlannak az eddigi normákat, házasodási szokásokat. Mernek új elemeket, magatartásformákat bevinni párválasztásukba, házasságkötésükbe és az ezt követő házasságukba. Tehát újfajta oda-vissza hatásról van szó a közösség és az egyén között.

A második világháború utáni társadalmi változások megfigyelhetők a faluban is, például a gyermekszám az első generációnál kettő vagy három volt, a szülőknél még négyhat volt az átlagos. Ma azoknak, akik a faluban élnek, két-három gyermekük van, a Pestre költözötteknek már csak egy-kettő. Az aktív vallásgyakorlás csak az első generációs idősre jellemző, a fiatalabbak főleg hétvégenként járnak templomba. Ez összefügghet a falun kívüli munkahelyekkel, az ingázással, a sok munkával, a vallás erejének csökkenésével, a vegyes házasságok gyakoriságával. Az együttélések száma nőtt a faluban, ez ma már elfogadott, nem szólják meg érte a párokat. Ötven évvel ezelőtt csak a templomi esküvő volt hiteles, ha valaki csak anyakönyvvezetőnél kötött házasságot, azt vadházasságnak, elítélendőnek tekintették a falubeliek. A válás az első generációsok idejében fel sem merült, ma már sok családban előfordul.

Az életmódban is jelentős változások figyelhetők meg. A sváb ételeket csak az öregek készítik, azt is egyre ritkábban. Gyerekeik, unokáik nem tudják, hogyan kell főzni ezeket. Földműveléssel, piacra termeléssel ma már senki nem foglalkozik a faluban, csak annyit termelnek, amennyit elfogyasztanak. A földeket elvették, eladták, vagy az öröklődéssel felaprózódott. Svábul csak az öregek beszélnek, a gyerekek néha értik a nyelvet, de már nem beszélnek. Az öregek is keverik a magyar és a sváb szavakat, egy mondatban mindkettő előfordul. Viszont a németnyelv-tanulást ma fontosnak tartja a falu, már az óvodában tanulják a verseket, mondókat, amit az iskolában emelt óraszámban folytatnak.

Dunabogdányi kutatásom a társadalmi mobilitás folyamatának csak egy metszete. A párválasztási, házasodási szokásokban, normákban azért történtek gyökeres változások a második világháborút követően, mert ezt a társadalmi mobilitás más dimenziói lehetővé tették. A Dunabogdányban történt változások ugyanakkor nem tekinthetők egy

folyamat befejezésének, én csak egy szakaszt ragadtam ki a falu történetéből, amely folytatódik. Ezt a folytatást látjuk az elhalasztott házasságok számának növekedésén, a „nem házasodás” növekvő gyakoriságán, a gyermekszám csökkenésén, a generációk elköltözésén, különélésén stb. Ezekre a házassággal kapcsolatos jelenségekre figyelni kell, hisz láttuk, hogy egy rövid időszakon belül is milyen nagy változások mentek végbe.

IRODALOM

ANDORKA RUDOLF

1997 Bevezetés a szociológiába. Budapest: Osiris.

BELLÉR BÉLA

1981 A magyarországi németek rövid története. Budapest: Magvető.

BINDORFFER GYÖRGYI

2001 Kettős identitás. Budapest: Új Mandátum – MTA Kisebbségkutató Intézet.

BONIFERT MÁRIA

1997 Kitelepítettek és hazatérők – a dunabogdányi svábok kálváriája. Dunabogdány: Dunabogdányi Polgármesteri Hivatal.

BOURDIEU, PIERRE

1978 A szimbolikus tőke. *In* A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Pierre Bourdieu, szerk. 379–400. Budapest: Gondolat.

2000a Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. *In* Szociológiai irányzatok a XX. században. 2. Felkai Gábor – Némedi Dénes – Somlai Péter, szerk. 431–445. Budapest: Új Mandátum.

2000b Férfiuralom. Budapest: Napvilág.

BUKODI ERZSÉBET

2000 Ki, mikor és kivel házasodik? A házasság helye az egyéni életútban és a történelmi időben. *Szociológiai Szemle* 2:105–127.

2002 Ki kivel (nem) házasodik? A partnerszelekciós minták változása az egyéni életútban és a történelmi időben. *Szociológiai Szemle* 2:28–58.

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

1979 Családszociológiai problémák és módszerek. Budapest: Gondolat.

HOVANYECZ LÁSZLÓ

2002a Ki a sváb, és ki a magyar? Népszabadság, március 2. Budapest melléklet 40.

2002b Hatalmas veszteség volt. Szarka László a magyarországi németek kitelepítéséről. Népszabadság, április 27. Hétvége melléklet 25.

KNÁB MIHÁLY

2002 A dunabogdányi Általános Iskola története. Kézirat.

SOROKIN, PITIRIM

1993 Társadalmi mobilitás. *In* Szociológiai történelmi szöveggyűjtemény. Huszár Tibor – Somlai Péter, szerk. 253–279. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

1998 A vertikális mobilitás csatornáit. *In* A társadalmi mobilitás. Róbert Péter, szerk. 12–25. Budapest: Új Mandátum.

BARBARA SÓLYOM

Social and marital mobility in a Hungarian village, Dunabogdány

This essay focuses on social mobility generally and marital mobility particularly in a Hungarian village with ethnically mixed inhabitants, Dunabogdány. While social mobility as a multidimensional process is the subject of many inquiries, marital mobility is a much less well-represented field in the social sciences. In the first part of the study the analytical concepts will be introduced, in the second part a concrete case study will be presented in detail. This study is aimed at showing how marital mobility is embedded in all the other dimensions of social mobility, and, on the other hand, how the whole process of social mobility can be better understood with the help of this particular social phenomenon.